

יעל ברוך

"זה ילד, זאת ילדה" – האומנם?

מסרים סמויים באיורי ספרים להוראת עברית בצפון אפריקה

בשלהי המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים נרתמו משכילים ואנשי חינוך שנתפסו לציונות ולהחייאת השפה העברית לחיבור ספרים להוראת עברית, ללמד בהם את ילדי ישראל בשיטות ובאמצעי הוראה חדשניים שהתפתחו ללימוד שפה זרה כשפה שנייה. ספרים אלו, בעיקר ממזרח אירופה, ארץ ישראל וארה"ב, פרי עטם של מחנכים וסופרים אשכנזים עשו דרכם אל הקהילות בצפון-אפריקה – שבהן לא נתחברו ספרי לימוד מאוירים ומותאמים לגיל הצעיר. מחקרים שעסקו עד כה בהחייאת השפה העברית בקרב יהודי ארצות האסלאם לא נתנו את הדעת למקומם, לתוכנם ולהשפעתם של הספרים הללו שאומצו בידי המשכילים והמחנכים המקומיים באהדה ובהערכה רבה.

ספרים אלה נשאו בין דפיהם מעבר לשפה העברית המתחדשת במלוא עוזה גם ערכים תרבותיים שפגשו את התלמיד המתבונן בהם בעיקר באמצעות איוריהם. אלה האחרונים בהתגברם על הדלות הלשונית שלרוב מאפיינת ספרים להוראת שפה חדשה, היוו ערוץ לימוד נוסף עתיר מידע. והיו עבור תלמידים בני קהילות יהודי ארצות האסלאם בבחינת חלון הצצה לעולם המערבי, אולם גם גשר לליבו של התלמיד שעליו עברו בסך ערכים ומסרים סמויים. הדיסוננס המתגלה בין מציאות חייהם של ילדים יהודים מארצות האסלאם, חזותם, תנאי מחייתם ומסגרות הלימוד כפי שהם משתקפים בתצלומים בני התקופה לבין איורי דמויות הילדים והווי חייהם שניבטו אליהם מבין דפי ספרי הלימוד הוא חריף ביותר, והוא הבסיס למחקרי זה. התשתית התאורטית והראיונות האישיים שערכתי פותחים את הפתח לייחס לאיורים אלה המשוקעים בתרבות המערב וערכיה פעילות של סוכני חיברות בקרב הילדים, כחלק מכלל מנגנון מערכת החינוך שנרתם למפעל הציוני ולפעילותם של המורים שליחי הציונות שהגיעו מארץ ישראל ומאשכנז לקהילות ארצות האסלאם.

בהרצאתי אבקש להציב אלה מול אלה איורים מתוך ספרים פרי עטם ותרבותם של יהודים יוצאי אירופה ואשר שימשו להוראת עברית בארצות האסלאם, אל מול צילומי ילדים בני אותה תקופה בהווי חייהם, ולדון בפוטנציאל השפעתו הגלויה והסמויה של ספר הלימוד בר-הסמכה על המתבוננים בו, ילדי הגיל הרך. אדון בכך מתוך היבטים אחדים, ביניהם: הספר כסוכן חיברות, כתוצר של תרבות מערבית הגמונית, כנציג הסמכות והממסד הציוני, כמניע תהליך של הזרה תרבותית וכחותר תחת אושיות העולם הידוע והמוכר של הילד בחושפו בפניו, באופן בלתי מתווך, עולם ערכים רחוק מעולמו כמזרח ממערב, תרתי משמע.

ביבליוגרפיה:

- גונן, רות תור (1995). מסרים ערכיים בספרי-ילדים ישראלים מאוירים לגיל הרך בשנים 1948-1984. מעגלי קריאה, 93. 53 עמ', 24 23
- כרמי, שלמה (1997). עם אחד ושפה אחת: תחיית הלשון העברית בראייה בין תחומית, קורות ומקורות. תל אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור.
- לוי, אריה (1989). המסר הסמוי של ספרי לימוד להוראת עברית במחצית השנייה של המאה ה-19. בתוך עילית אולשטיין, דוד זיסנויין ואילנה שוהמי (עורכים), העברית ככוח מאחד בחינוך היהודי בתפוצות (עמ' 7 22). תל-אביב: מפעלים אוניברסיטאיים.
- שיניאק, מזל (2000). הוראת העברית – מ"כוח מאחד" ל"גשר צר מאוד": השתקפות אמנות חברתיות בספרי לימוד להוראת עברית. בתוך אורה (רודריג) שורצולד, שושנה בלום-קולקה, עלית אולשטיין (עורכות), ספר רפאל ניר: מחקרים בתקשורת, בבלשנות ובהוראת לשון (עמ' 82 100). ירושלים: כרמל.
- שלום, צילה (תשס"ב). לשונם של ספרי הלימוד בלשון לאורך המאה ה-20 ניתוח בלשני בפרספקטיבה היסטורית- חברתית. חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה". אוניברסיטת בר-אילן.

יעל ברוך, האוניברסיטה העברית, ירושלים yael.barouch@mail.huji.ac.il